

*Исаков Б.Б.*

## КЫРГЫЗДАРДА «ЖОРО ИЧҮҮ» САЛТЫ

*Исаков Б.Б.*

### ТРАДИЦИЯ «ЖОРО ИЧҮҮ» У КЫРГЫЗОВ

*B.B. Isakov*

#### THE TRADITION OF «JORO ICHUU»

УДК: 392

*Бул макала Совет дооруна чейинки Кыргыз салттуу коомундагы Жоро ичүү адатын изилдейт жана анын кыштын суук айларында белгиленген тартип менен уюштурулушу жана кышкы көңүл ачуучу оюн-зоок катары кантип ишке ашып турганын оозеки маалыматтарга таянып көргөзүп бергенге аракет кылат.*

**Негизги сөздөр:** жоро ичүү, кыргыз улуттук оюн-зоогу, жоро, кышкы оюн.

*Эта статья об особенностях традиции «жоро ичүү», популярной в зимнее время, которая практиковалась кыргызами в досоветский период. На сегодняшний день данная традиция не практикуется, по этой причине статья основана на устных источниках. Автор делает попытку реконструкции порядка проведения обрядов, условий и правил действия основных участников игр в рамках данной национальной традиции.*

**Ключевые слова:** жоро ичүү, кыргызские развлекательные традиции, зимние развлекательные традиции кыргызов.

*This article focuses on the traditional winter time entertainment so-called joro of Kyrgyz people in pre-Soviet era. Today this is a forgotten tradition, so mainly basing on oral sources, this paper tries to reconstruct the working procedure of that fun and actions of fun basic heroes during the entertainment.*

**Key words:** joro ichuu, kyrgyz traditional fun, traditional winter fun.

Кыргыздар, XVIII-XIX кк. негизинен бүгүнкү Кыргызстандын аймагын камтыган кеңири аймактарда уруу уруу болуп жашап, көчмөн жашоонун өзөгүн бекемдеп, мал чарбачылыкты кесип кылып, жылдын төрт мезгилине жараша кышкысын *кыштоодо*, жазгысын *жаздоодо*, жайкысын *жайлоодо* жана күзгүсүн болсо *күздөөдө* журт которуп жашап келишкен. Бул жашоо образы малдын артынан калбай тоо-ташты аралаган жапайы эл эмес, байыртадан бери көчмөн маданиятын канына сиңирип келген эл экендигин билдирет. Кыргыздардын XVIII-XIX кк. көчмөн жашоосуна, жогорку денгээлде өскөн мал-чарбачылыгына көңүл бурсак, мында буга чейин белгисиз болгон көчмөндөр маданиятынын эволюциясы жатат деп айтууга негиз табылат. Себеби, кыргыздар мейли кыштоодо мейли жайлоодо жүрсүн, турмушка, мезгилге жана аба ырайынын жагдайына ылайык тамак-ашы, кам-кашеги, кийим-кечеси жана ырым-жырымы шайма-шай кынапталып, баары бирибирин же мезгилдик көчүп-конгон жашоосун толуктап турган.

Мына ушундай кыргыз көчмөн маданиятынын өзөгүн түзгөн «*кыштоо*» жашоосунда жашоо-шартка ылайык келип чыккан нагыз кыргыз адаттарынын бири бул «*жоро*» адаты болгон. Калк арасында «*жоро*» же «*жоро ичүү*» деген сөз, «*чогулуп бозо ичүү*» дегенди түшүндүргөн. *Жоро* мааниси жагынан, «*жолдош, дос, шерик*» деген маанини берип, азыр да эл арасында «*жоро-жолдош*» же «*жолдош-жоро*» деген сымал калк тилинде көбүрөөк колдонулган этнографиялык термин катары колдонулат [1]. Болжолдуу XIX-XX кылымдарда эл арасында өгөчө Кыргызстандын түндүк аймактарында кеңири таралган *жоро* адатына бул аттын берилиши да мына ушул мааниден улам, «*жолодош-дос сыяктуу болуу*», «*жоро жолдош мамилесин куруу*» дегенден түшүнүктөн келип чыкса керек. Себеби адатта *жорого* чогулгандар мейли кары мейли жаш ушул жоро адатында гана жашка карабай жолдош-дос катары тамаша куруп эс алышкан. Башкача айтканда болжол менен 18-55 жаш арасындагы эркектер, кыргыз канына сиңип калган «улуу кичүү мамилеси» алкагын жарып чыгып бул оюнду ойношкон. Бир чети *жоронун* шарты да ушуну талап кылган. Айрыкча, *жоро-жолдош* сымал ээн-эркин тамаша куруп эс алышпаса, *жорого* чогулуунун да кажети жок эле.

*Жоро* адатынын келип чыгышы тууралуу сөз кылуудан мурун, бул адаттын качан кайсы маалда жасалаарына байкоо жүргөзүү зарыл. Себеби, балким, бул да болсо *жоронун* келип чыгышына пикир жаратууга түрткү бериши мүмкүн. *Жоро*, жылдын төрт мезгили ичинен жалгыз кыштоодо жасала турган өзгөчө бир кыргыз адаты же оюнтамашасы болгон. Бул адат, эл кыштоого көчүп келип жайгашкандан кийин башталып, «*кош айдоо маалы*» деп аталган жаз алдына чейин созулган, б. а. кыш мезгили, *жоронун* анык жасалчу учуру болгон.

Кыш мезгили, мал чарбачылык менен алектенген кыргыздар үчүн эң оор жана катаал учур катары из калтырып, Кыргыз уруулары кыштаган кээ бир аймактарда, кыш айлары өтө суук өтүп, мындай кычыраган кышта, эл сыртта иш кылмак түгүл, малжанынын амандыгын тилеп, жазды күтүп жатышкан. Көпчүлүк учурда кыш 5-6 айга чейин созулган. Айрыкча, маалым болгондой, кышкысын *кун кыска түн узун болгон*. Мына ушундай сууктун 5-6 айга чейин созулушу, элдин иш кыла албай үйдө отурушу жана ансыз да убакыт өтпөй турган учурда *түндүн да узундугу*, зериккен элдин бири-биринин үйүнө *бозо* уулап убакыт өткөрүүсүнө жана мындай

жагдайдын адатка айланышына себеп болуп, кийинчирээк *жоро* сыяктуу кыргыз салтынын келип чыгышына түрткү болгон. Бир сөз менен айтканда, жорону элдин социалдык жашоо нугуна жана көчмөн коомдун жашоо шартына ылайык келип чыккан «жупуну бир кыргыз адаты» деп айтууга да негиз бар.

Жоронун адат катары калыптанышында элдин кышкы улуттук суусундугу болгон бозонун да таасири бар. Себеби, биринчиден кышкысын суук жерди кыштаган кыргыздын ар бир үйүндө кыш бою жасалган *бозо*, элдин «кышкы эрмеги» болгон [2]; экинчиден, *бозо* кышкы суукта кишини «жылуу кармаган» жана дайым «ток туткан», үчүнчүдөн бозо, аңгемелешип отуруп ичкенге ылайык болуп, ичкен сайын көңүлдү көтөргөн жана отурушту кызгынган...

Коңшулар же *жорого* катыша тургандар *жорону* баштаарда бир үйгө чогулуп, *жорону* башкаруучу «бий» же «*жоро башыны*» шайлашкан. Жорокечтердин саны болжолдуу 15-20 кишинин тегерегинде болгон [3]. Айрыкча, бий баарын башкарат жана уюштурат деп бүт жүктү жоопкерчиликти жоро башчыга үйүп койбой, жоронун каармандарын ойлоп таап оюнду мүмкүн болушунча кооздошкон. Мисалы, *жородо* бийден башка, оюн күлкүнү уюштуруучу «*эрке бала*» шайланган, бий чыгарган чечимдерди аткаруу үчүн «*жасоол*» дайындалып, эшикти «*эшик ага*» аттуу оюн каарманы күзөткөн [4]. Айрыкча, *жорону* башкарган бий ооруп же дагы бир себептер менен жорого катыша албай турган болсо, убактылуу орун басаар киши катары «*сокур бийди*» да дайындашкан. Кыскасы, жоро ичели деген шылтоо менен чогулуп сайрандай бербей, оюнду тармакташтырып, көркүн ачышкан.

*Бий* же *жоро башы*, *жорого* башчы болуп шайланган күндөн тарта, кыш күнүн санап, «*жорокеч*» деп аталган *жорого* катышуучулар менен кеңешип, ага жараша жумасына бир же эки жолу өтүүчү жоро күнүн ар бир үй-бүлөгө бөлүштүрүп берген. Назармат уулу Сатымкулдун берген маалыматына карасак, «бий ар дайым *жоро* өткөргөн үйдүн төрүнө отуруп, бул адаттын тартиптүү, таза жана талапка ылайык өтүшүн камсыз кылган. *Жорого* кечигип келгенге же *жоро* учурунда жосунсуз иштерди кылганга, тил албаганга кааласа катуу жаза берип, кааласа кечирип койгон» [5]. Жорокечтер да «башкаруучунун» сөзүн угууга, чечимин сыйлоого көнүшкөн. Болбосо оюн деп баш ийбей коюшса жоронун тартиби да бузулган. Бир чети жоро өз убагында оюн-тамаша эле болуп калбастан, элди баш ийүүгө жана башкаруучуну сыйлоого да тарбиялаган.

Маты уулу Карыбек аттуу маалыматчынын айтуусунда, «жоро эң эле шандуу жана кызыктуу болгон. Болгону бийдин кээбир жазалары оор болуп, бир даары аны аткара албай кыйналган». Бийдин оор жазаларынын бири «*доор аяк*» же «*дем албас*» деп аталган чоң жыгач кесе менен бир же бир канча жолу бозо ичириши эле. Атынан билингендей эле, күнөө кылган *жорокеч*, атайын даярдалган *дем албас* менен дем албай туруп бозо ичиши керек, эгер ичип

жатып дем алып жиберсе, жарабай «*кайттар*» деген бийдин бир ооз сөзү менен кайра бозо куулуп, аны да калтырбай ичүүгө тийиш болгон» [6]. Бул кесенин жоро оюну учурунда *дем албас* деп аталып калышы да аталган жазага байланыштуу болгон. Башка бир маалыматчынын айтуусунда «кеседеге бозону ичип жатып «*быш*» деп дем алып жибербесин деп атын «*быш этпес*» деп атап алышкан [7]. Буга чейинки маалыматтарда берилгендей, *жоро* кандай күнүмдүк жашоого жараша келип чыкса жоро ичиндеги терминдер да ага шайкеш акырындап калыптанган. *Бийдин бийлиги жородо* дейт эл ичиндеги айтылып калган сөздөргө карасак. Эл өздөрү шайлаган бийдин сөзүн эки кылбай кары жашы «*бийдин сөзү-сөз*» деп айтканын эки кылган эмес. Өзгөчө бийге болгон чоң сый урмат, аны башкаруучу катары кабылдашы, бүгүн эл арасында айтылып жүргөн «*кулча иштеп бийче жаша*» же «*өрдөк жокто чулдук бий*» деген сымал кептердин чыгышына себеп болсо керек. Ал тургай, «башкаруу» маанисин туюнткан «*бийлик*» же «*бийлөө*» сөздөрүнүн өзөгүндө «бийдин башкаруусу» деген маанисин жатканы буга ачык далил.

*Жородогу* экинчи сөз ээси болгон *эрке бала*, жорокечтерге эркелеп, кааласа ырчыны комуз, чоор черттирип, ырдатып *жорого* катышкандардын көңүлүн ачкан [8]. Ал эми кээ бир эрке бала жорокечтерди ырдатып эле тим болбостон, малдын үнүн тууратып, куш үнүндөй сайратып, жорокечтерди түрдүү жан алакетке салган. Алардын жаныбарларды туурагандарын көргөндөр ыкшып күлүп, черлери жазылган. Эрке баланын эркине баары көнгөн жана чыдаган, эрке бала өз милдетин жакшы аткара албаса, жумшак жеп тапкыч боло албаса, жорокечтер бийге салышкан же бийге даттанышкан [9]. Жорокечтердин бий менен болгон мамилеси, ага баш ийүү менен эле чектелбестен, өз ойлорун, пикирлерин ачык айтууга да укуктуу болушкан. Жорокечтер жоро учурунда, эрке бала, эшик ага, жасоол же үй ээси кимиси туура эмес иш кылса же жоро тартибине шек келтирсе, бийге ачык даттанып өздөрүн эркин кармоого жана көпчүлүк ичинде оюн ачык билдирүүгө үйрөнүшкөн. Бул сыяктуу адаттар аз да болсо калкты зиректикке жана көпчүлүктүн кызыкчылыгын коргоого тарбиялаган. Көп дат айтылган эрке бала кийинки жылы шайлана алган эмес. Эң негизгиси эркелегенге таланттуу, каалаганын жасатууга өтүмдүү, сөзмөр, тамашакөй жаштар гана бул орунга татыктуу болушкан. Бүгүн деле, айтылып келген «*койду серке баштайт, оюнду эрке баштайт*» деген эл оозундагы сөз, *жоро* оюнун баштаган эрке баладан жана анын тамашадагы өз ордуна улам айтылып калса керек. Ошол эле лакапта айтылгандай, серке жол баштап алдыга чыкпаса койлор айдаган жакка баспайт, басса да чачылып ар тарапка жайылат, демек, андайда малды баштаганга серке керек болот. Ошол эле абалга окшош, бий турса да жоро оюнун эрке бала баштайт. Эрке бала айтканды жасашат. Ар иштин башында жоопкерчиликтүү бий же эрке бала сыяктуу бирөөнүн болуусу шарт. Ошол

себептен, бир короо кой үчүн бир серке кандай керек болсо, оюн үчүн топтолгон эл үчүн да эрке бала же бий ошондой эле керек болгон.

Жорого катышкандар арасында, акын, жамакы, чоорчу сыяктуу өнөрөз кишилер болуп калса, алар музыкалык аспапта ойноп, жорокөчтөрдүн көңүлүн андан бетер ачкан. эгер оюндун бираз кызыгы тарап баратса, бийге сунуш айтып, жорокөчтөр ошол жерде топ топ болуп упай ойношкон [10].

*Жасоол* болсо негизинен бийдин жардамчысы болгон. *Жоро* болгон үйдө бийдин жанында отуруп, бий берген тапшырманы аткарып, бий чыгарган чечим боюнча жорокөчтөрдү жазага тартуу милдети тагылган. Ал эми кээбир аймактарда жасоолдун ордуна «оң аталык» жана «сол аталык» деген бий чыгарган чечимди орундатуучу кишилер болгон. *Жасоол* менен *аталык* терминдери кокон хандыгында эң көп учураган аскердик жана саясий наам катары белгилүү. Бирок бул наамдар жеке эле кокон хандыгында эле эмес, ага чейин чагатай хандыгында «*ясаулу*», «*аталыг*» деген наамда кеңири колдонулуп, кийин кыргыздар арасына да кирген. Кокон хандыгы убагында болсо бул наамдар эл арасына кеңири таралган. «*Аз ашка жасоол болбо*» дейт кыргызда. Бул кептин түпкү маңызында, тартип сакчысы, катары кызмат кылган жасоолдун эл чогулган жоро сымал көпчүлүк үлпөттөрдө кызмат кылганы жана аз бы көппү мындай үлпөттөрдүн жасоолго муктаждыгын көргөзүп турат.

*Эшик ага* болсо, үйдүн кире беришинде же босого түбүндө отуруп, кирген чыкканды көзөмөлдөп, *жорого* катышпаган кишилерди киргизбей кайтарып турган. Айрыкча кеч келгендерди бийге салып айып тарттыруу жана *жоро* боло турган үйгө жардамдашуу милдети да тагылган. 1914-жылы туулган Арзымат кызы Зарылбүбүнүн маалыматы боюнча, эшик агага 30-35 жаштагы кең далылуу жигиттер көбүрөөк дайындалган, себеби алар жоро боло турган үйгө күзөтчүлүк эле кылбастан, күндүзү керек учурда оор казан көтөрүп, отун-суусун алышып даярдык иштерине да жардам беришкен. Бирок, жорого катышпаган же башкалар менен жоро ичкен ошол эле айылдын кээбир кишилери, жоро болуп жаткан жерге бозо ичүү максатында барышкан. Андай салам айтып кирип келген «чакырылбаган конокторду» тамаша ирээтинде *саламчы* деп коюшкан.

Ал эми *жоро* боло турган үй тууралуу айта турган болсок, ал үйгө күн баткандан кийин жорокөчтөр топтолуп, төргө бий, андан кийин жашка жараша «*уй мүйүз тарта*» жорокөчтөр (жасоол алардын арасында) отурушкан. Андан соң, «доор аяк» деп аталган кесе менен кезектеше бозо ичишип, аңгеме куруп, тамашага башташкан [11]. Үй ээси

болсо келгендерге таң атканча жеткидей бозо даярдаган (болжодуу 10-15 казан) жана мүмкүнчүлүгүнө жараша кааласа кой союп, кааласа тамак берип келгендерди сыйлаган. Мал союп, тамак берүүдөн мурун, бозонун таң атканча жетүүсү биринчи шарт болгон. «Мал сойбоду тамак бербеди» деп күнөөлөбөй, бозо жетпеди деп жорокөчтөр арызданган. Албетте бул сыяктуу иштер үй-бүлө ээлерин жоопкерчиликке жана кыргыз меймандостук салтын тереңдетүүгө шарт түзгөн.

Жаз чыга баштаган мезгилде *жоро* аяктап, эң акырында бий баардык жорокөчтөрдү үйүнө чакырып мал союп коноктогон. Себеби, кыш бою ар бир *жорокөчтүн* үйүндө эң сыйлуу конок болуп келген бий, мунун жообун бериши керек эле. Ошол себептен бий жорокөчтөрдү коноктоого чоң кам көрүп, элдин көңүлүн алган. *Жоро* учурунда катуу айтылса, бири биринин көңүлүн оорутса бий үйүндө кечирим сурашкан. Бий да ишеним жана сый көргөзгөндүктөрү үчүн рахматын айтып, дайым бул сыйынан жазбоого чакырган.

*Жоро* жогоруда айтылгандай, көпчүлүк элдин чогулуп бозо ичкен оюндарынын бири эле эмес, тарыхы тереңге кеткен улуттук жөрөлгөлөрдөн болгону шексиз. Себеби, чогулган кишилердин оюн да болсо бий, аталык, эшик ага, эрке бала, жасоол деп башкаруучу бийлик бутактарын дайындашы, оюнду башкарган бийдин чечимин сыйлап, эрке баланын эркине көнүп, кандайдыр бир өтмүштөгү тарыхый бир чындыкты, аң-сезимдеринде сактап, кийин оюн түрүндө көргөзүп жаткан сымал да туюлат.

#### Литература:

1. Карасаев, Х., Камус-Наме, I, Бишкек 1996, 303-б.
2. Маты уулу Карыбек, Нарын (Ак Талаа) Кадыралы айылы тургуну, 1939-ж. туулган.
3. Жапаров, А., “О традиционном обычае жоро бозо у кыргызов”, *Материалы международной научной конференции социальные и культурные практики Евразии в имперском пространстве*, 28-29 июля 2014, Усть-Каменогорск, 2014, 180-б.
4. Фиельструп, Ф., Из обрядовой жизни киргизов начала XX го века, Москва 2002, 235-б.
5. Назармат уулу Сатымкул, Нарын /Ак Талаа/ Куртка айылы тургуну, 1932-ж. туулган.
6. Молдалы уулу Сооронбай, Нарын /Ак Талаа/Жогорку Май айылы тургуну, 1923-ж туулган.
7. Иманаалы уулу Кожомкул, Нарын /Ак Талаа/Куртка айылы тургуну, 1932-ж. туулган.
8. Арзымат кызы Зарылбубу, Нарын /Ак Талаа/Жогорку Май айылы тургуну, 1914-ж. туулган.
9. Юдахин, К., Кыргызча-Орусча Сөздүк, Б. 1999, 961-б.
10. Абдулдаев. Э - Исаев. Д., Кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгү, т. I, Ф. 1984.
11. Карыпкулов А., Манас энциклопедия, I, Б. 1995, 225-б.

Рецензент: к.и.н., доцент Жапаров А.